

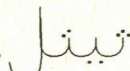

A MAGYAR ÁLLATTARTÁS SZÓKÉSZLETÉNEK TÖRTÉNETÉBŐL

HARMATTA JÁNOS

A *tulok* szóra vonatkozó legkorábbi helynévi adatok 1291–1294-ből (*Tulukd*) és 1318-ból (*Tulucmezey*) származnak, míg közös főnévként először 1395 körül a Besztecei szójegyzékben találjuk (Bidens: *tuluk*).¹ Az első közös főnévi előfordulás alapján a TESZ alapjelentésének '(fiatal) ökör, esetleg tehén'-t tesz fel, s az 'östulok' jelentést szaktudományi fejleménynek tartja. Egy eddig figyelmen kívül maradt adat ezt a képet tovább pontosíthatja.

Ez az adat Abū Ḥāmid al-Andalusī al-Ġarnāṭī (1080–1170) Magyarországról szóló arab tudósításában található. Abū Ḥāmid 1150 és 1153 között járt és időzött Magyarországon, s útját Mu'rib 'an ba'd 'aġā'ib al-Maġrib c. művében írta le.² Ebben találjuk a következő tudósítást: „Bāšġirdban (= Magyarországon) él egy nagy vad szarvasmarha (fajta), amely olyan mint egy elefánt. Egynek a bőre annyit nyom, mint két erős öszvér, és a feje annyit, mint egy borjú. Ott vadásszák és *at-taytal*-nak nevezik. A csodálatos állatok közé tartozik, jó és kövér húsa van. Szarvai nagyok és hosszúak, mint az elefánt agyarai.³

A *taytal* szót eddig nem sikerült azonosítani. Ha azonban feltesszük a szó írásképeinek minimális sérülését a kézirati hagyományozás során, akkor

kézenfekvő arra gondolni, hogy a írásképe -ből keletkezett, azaz a szó helyes olvasatát *tūluk alakban kell helyereállítanunk. Ez minden nehézség nélkül azonosítható a *tulok* szóval, amelynek *thwlyok* (1522 OklSz.) és *tuliok* (Szikszai) változatai is előfordulnak.⁴ Az arab írótól feljegyzett *tūluk* vagy egy ómagyar **tul'uk* alakot adhat vissza éppen úgy, mint a *thwlyok* és *tuliok* írásképek, vagy annak *tūluk előzményét.

A *tulok* szó eredetének megítélésében bizonytalanság uralkodik. Korábban bolgár-török eredetűnek tartották,⁵ újabban ismeretlen eredetűnek

¹ A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. III. Budapest 1976. 1000.

² Ezt 1953-ban César E. Dubler tette közzé Madridban: Abū Ḥāmid al-Granadino y su Relación de viaje por tierras Eurasiáticas. Texte árabe, traducción e interpretación por César E. Dubler. Ismertette: I. Hrbek: ArOr 23 (1955) 109–135.

³ I. Hrbek: Ein arabischer Bericht über Ungarn. (Abū Ḥāmid al-Andalusī al-Ġarnāṭī, 1080–1170). Acta Orient. Hung. 5 (1955) 206 és 310.

⁴ Z. Gombocz: Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache. MSFOu. XXX. Helsinki 1912. 132.

⁵ Z. Gombocz: id. m. 132.

minősítik.⁶ A bizonytalanság oka nyilvánvalóan az, hogy a török nyelvekben nem maradt fenn a magyar *tulok* szó lehetséges forrása, a mongol *tuγul* 'borjú' szó közvetlen átvételére pedig aligha gondolhatunk. E nehézségek ellenére sem lehet azonban kétséges, hogy szavunk török eredetű s valamiképp összefügg az idézett mongol szóval is.

Az ótörökben jólismert a *toy-* 'születni' ige, amelynek névszói származéka az ótörök *toyum* 'válni való állat' szó.⁷ De lehetsége volt ennek a tőnek *-l* képzős névszói **toyul* 'megszületett, fiatal állat' származéka is, ennek átvétele lehet a mongol *tuγul* 'borjú' szó. A *toy-* tőnek van azonban az ótörökben *-l* képzős igei származéka is: *toyul-* 'születni'.⁸ Ennek *-k/q* képzős igeneve lehetett a **toyuluq* 'megszületett, fiatal állat, borjú' szó, amelynek átvétele a magyar *tulok* állatnév. A *tuγuluq* > *tulok* hangfejlődés feltevése nem ütközik nehézségbe.⁹ A *toyul-* 'születni' > **toyuluq* 'fiatal állat, borjú' képzéshez és jelentésfejlődéshez jó párhuzamot nyújt a jurák szamojéd *sūjjū* 'rénszarvasborjú, mind házi, mind vad',¹⁰ amely a *sōjjā* 'szülni, születni' ige származéka.

Abū Ḥāmid leírása kétségtelenül az őstulokra vonatkozik. A *tulok* szó tehát az ómagyarban mind a fiatal házi marha, mind az őstulok megnevezésére használatban volt. Erre is párhuzamot nyújt a jurák szamojéd *sūjjū* szó, amely mind a házi, mind a vad rénszarvas borját jelölheti. A *tulok* szó e kettős jelentését az ómagyarban az tette lehetővé, hogy a házi marhánál is a még igába betöretlen ökrök megnevezésére szolgált, mint ezt az OklSz. "boves adhuc nondum jugum trahentes vulgariter Thwlok noncupatos" adata¹¹ bizonyítja.

⁶ TESZ III. 1000.

⁷ Древнетюркский словарь. Leningrad 1969. 570–571.

⁸ DTS 571.

⁹ Horgler A.: Sajó és társai. MNy. 23 (1927) 499.

¹⁰ T. Lehtisalo: Beiträge zur Kenntnis der Renentierzucht bei den Juraksamojeden. Oslo 1932. 12.

¹¹ Z. Gombocz: id. m. 132.